

Myroslava Hnatiuk

National University of Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-1254-2515

Емма Андіївська: портрет в інтер'єрі доби

Emma Andijewska: Portrait in the Interior Epoch

Abstract

The article deals with the worldview and aesthetic principles behind the creative work of Emma Andijewska, which were discussed during a telephone conversation with the author of this article. We analysed the specifics of her creative laboratory, reflections on the place, role of the writer in modern life, and peculiarities of artistic writing. The author's individuality appears on the background of the historical era in various forms of inter-textual and intra-textual relations. The key concept of analytical discourse is autometatextuality. The unifying principle of building an image of personality and an image of reality is an aesthetic element where a fiction text and a document form a natural unity. The narrative on creative practices reveals a personal history of one of the most prominent figures of modern times, a "woman of the era" (as she is often called), writer and painter Emma Andijewska. She was born on March 19, 1931 in Stalino (now Donetsk). Due to her serious illness, the family moved to Vyshhorod (1937), and later to Kyiv (1939), where they faced the beginning of the war. In 1943, the NKVDists (People's Commissariat for Internal Affairs of the USSR) killed her father, a famous chemist-inventor, so that the Germans could not use his inventions. Fearing reprisals against the entire family, her mother took her young children and went across the military front, under the cannonade, to the West. At the age of twelve, Emma Andijewska came to Germany, where she attended a German boys' school. In 1957, she graduated from the Ukrainian Free University with degrees in Philosophy and Philology while defending a master's thesis on *The Causes of Fundamental Issues in the Newest Ukrainian Metric* in front of Volodymyr Derzhavin. The same year, with her family, she moved to New York, where in 1959 she married a literary critic, essayist, and writer, Ivan Koshelivets, with whom she lived until his death. After the marriage, the couple returned to Munich, Germany, where Andijewska still lives. For a long time (since 1959 to 1995), she worked at Radio Liberty as an announcer, screenwriter, producer, and editor of the Ukrainian department.

Despite the forced isolation from her native land and impossibility to visit Ukraine for a long time, throughout her life Emma Andijewska has preserved a devoted, fervent love for the language, culture, and history of her native people and put all her strength and energy into the self-sacrificing and faithful service to them. Thanks to her art, Ukraine is known and respected all over the world, and her paintings are stored in the leading museums across all continents. She is open to the world and the world is open to her. The literature works of the great Ukrainian have been translated into many languages and even their general list is impressive. More than forty poetry books, three novels (the fourth is being written), several books of short stories and tales, more than seventeen thousand paintings – they are all created by Emma Andijewska. The polyphonic art of the artist and writer impresses with unique energy and the discipline of mind, where every word is worth its weight in gold. Its magic relies on a deep intellectual sense arising from powerful spiritual potential.

Keywords: Emma Andijewska, biography, spirit, poetry, world creation, aesthetic principles, style.

Розвиток особистої індивідуальності зацентровує персональну історію як «наратив про практики, орієнтований на сутнісну реальність та істину, де істина розглядається з унікальної позиції автора, який одночасно і є оповідачем, і розглядає себе як такого»¹. Маркуючи себе як індивіда, чий духовний та інтелектуальний світ, саме життя вирізняє його з-поміж інших, людина створює у власному життєписі передумови для розуміння іншої. Естетичний елемент став тим об'єднавчим принципом побудови образу особистості та образу дійсності, де художній текст і документ, «правда» й «поезія» складають органічну єдність.

Я пережив світ, весь світовий та історичний процес, усі події мого часу, як частину мого мікрокосмосу, як мій духовний шлях, – писав М. Бердяєв. – На містичній глибині все, що відбувалося зі світом, відбувалося зі мною².

¹ Y.P. Ruus, *Kontekst, autentichnost, referentsyalnost, refleksyvnost: nazad, k osnovam avtobyohrafyy*, [w:] *Byohrafycheskyi metod v yzuchenyy postsotsyalystycheskykh obshchestv*, red. V. Voronkova, Ye. Zdravomyslovoy, Sankt-Peterburh University, Sankt-Peterburh 1997, s. 44.

² N.A. Berdiaev, *Samopoznanye: Opyt fylosofsko iavtobyohrafyy*, «DEM», Moskva–Sankt-Peterburh 1990, s. 4.

Власне, те ж саме могла б повторити одна з найвидатніших постатей сучасності, жінка-епоха (як часто її називають), письменниця та малярка Емма Андієвська.

Народилася вона 19 березня 1931 року в м. Сталіно (нині – м. Донецьк), але через хворобливість доньки родина в 1937 році переїхала до Вишгорода, а згодом – у 1939 році до Києва. Зростаючи на Донбасі в російськомовному середовищі, дівчинка вже на київській землі остаточно визначилася зі своїм українством. Йдучи наперекір матері, яка всіляко оберігала її від «омужичивання», у неповних сім років сама записалася до української школи. Мати сприйняла це як примху, що скоро мине, проте вибір було зроблено свідомо і безповоротно. Й не тільки тому, що змалку була на боці упосліджених, покривджених, але і тому, що «змалечку жила в духові»³. Перейшовши невеликий шмат життя, Емма Андієвська й сьогодні потвердить: «У мене шалений дух. Я живу тільки на духові. Як смерть – то все в порядку. Я зі смертю живу з дитинства. Я спокійно до всього ставлюся». Прикладом того, як діє дух, наводить Жанну Д'арк – «це дія духу»⁴. Як і для більшості великих особистостей, характерними для неї є риси, окреслені французьким ученим Монтре, а згодом сформульовані Н. Рибаківим: «1) душевна цільність і сконцентрованість; 2) невичерпна енергія; 3) трагізм та 4) благородство»⁵. Й хоча трагізм мисткині приписати трудно, оскільки її оптимізму можна позаздрити, проте й трагічних моментів у біографії, як і всій нашій історії, не бракувало. Озираючись на пройдений шлях, зауважить: «Якщо людина не пережила, то вона не доторкнулася до межі. Межові ситуації дають прозріння. Боже, дякую за всі випробування»⁶.

Метою статті є розкриття тих зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливали на формування унікальної творчої особистості

³ E. Andievska, *Z telefonnoi rozmovy z avtorom statii*, 8.03.2015.

⁴ Ibidem, 16.02.2016.

⁵ Cit. per N. Rybakov, *Byohrafiy y ykhyzhuchenye*, «Nauka», Moskva 1920, s. 39.

⁶ E. Andievska, *Z telefonnoi rozmovy...*, 26.01.2014.

Емми Андієвської, її естетично-світоглядних засад, вироблення оригінального стилю письма й мислення. Українське та зарубіжне літературознавство містить чимало праць, присвячених творчості видатної української письменниці, окремі з яких цитовані у поданій статті. Серед них – праці І. Астапенка, Б. Бойчука, А. Мойсієнка, Л. Таран, І. Фізера, проте основу статті складають матеріали особистого спілкування автора з талановитою мисткинею.

Опинившись малолітньою дівчинкою у вирі Другої світової війни, вона разом із матір'ю та молодшим братом змушена була рятуватися на чужині, зазнавши гіркої долі вигнанців. Вибору не було, адже перед тим енкаведисти убили батька – талановитого хіміка-винахідника, щоб його розробки не дісталися німцям. Він не був партійним, але сталінська репресивна машина не щадила нікого. Незаконно заарештували дядька – рідного матиного брата, якого «згноїли у Магадані в 24 роки»⁷. Коли в ті страшні часи батько приніс додому радіо, мати відразу розбила його і «це був єдиний раз, коли вона кричала»⁸. Сталін розстрілював навіть за радіо, аби хтось випадково не почув іноземних голосів. Через це смерть загрожувала дітям, тож коли незрідка лунають голоси – ми не знали, що робив Сталін, Емма Андієвська з тисячами інших свідків категорично стверджує: «Брехня! Повітря мало розум і казало, що можна, що не можна. Повітря знало...»⁹. Все було пронизане страхом, горем, болем тисяч і тисяч безвинних жертв. Досі її пам'ять зберігає страшні деталі батькової смерті. Поранений у ногу, він дві години стікав кров'ю, бажаючи катів дострелити його. Смерть стала шоком для шестилітньої доньки, якій ще упродовж шести місяців снівся закривавлений батько. Щоночі він приходив до неї, брав за руку і просив йти за ним. І лише ближче до часу як пів року, крові ставало менше й зрештою батько постав просвітлений. З тих пір він більше

⁷ Ibidem, 20.02.2014.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

ніколи не снівся їй. Відверте зізнання Емми Андієвської: «зі смертю я навчилася жити з дитинства й відтоді не боюся її»¹⁰, сповнене власним трагічним досвідом. Цілком усвідомлюючи, що може їх очікувати завтра, Емілія Андієвська рятуючи дітей, через вогонь, обстріли, пости руських «ванечек» рушила в 1943 році у західному напрямку. Чудом уцілілі дванадцятирічна Емма Андієвська, її п'ятилітній брат та саможертвна, безстрашна мама, якою донька захоплюється все життя, опинилися в англійській окупаційній зоні Берліна.

Мисткиня добре пам'ятає руїни цього міста, що дивом не присипали допитливу дівчинку, приватні уроки латини, які давала ровесникам, аби на зароблені самостійно 3 марки купити білет до опери. Вона мала чудовий голос – оперне контральто, мріяла про консерваторію, беручи уроки оперного співу, та під час війни було не до того, а згодом, через тяжку хворобу пропав і голос. Мрія знайшла своє втілення у поезії, сповнюючи музикою її сонети. Емма Андієвська досить рано почала писати й малювати. Часто прикута до ліжка, знаходила розраду в книгах. У дев'ятирічному віці перечитала всю світову класику, яка була в домашній бібліотеці. Перший свій вірш російською мовою склала в чотири роки, ще навіть не вміючи писати. Вірші українською мовою народилися у Києві, але їх нікому не показувала. У шестилітньому віці їй принесли три зошити й запропонували ілюструвати «Декамерон» Дж. Бокаччо, що вона з успіхом зробила. На заувагу про геніальність, відповідає без пишномовності: «будь-яка людина приходить у життя супергеніальною, а тоді її починають каструвати. Але, хтось не піддається. Я не піддалася...»¹¹. Конкретизуючи природу цього явища, пояснює:

геніальність – не зосередження таланту. Воно не негативне й не позитивне; воно – інакше, бачення по-інакшому, інший кут зору. Щось комусь довести – це втілювати, а не теліпати язиком¹².

¹⁰ Ibidem, 28.03.2014.

¹¹ Ibidem, 26.04.2015.

¹² Ibidem.

Саме тому Андіївська визначила своїм завданням: «дати Україні те, чого немає ніхто. Дати зразки казки, прози, поезії й на цих прикладах показати: так треба писати, і без тельбухів»¹³.

Емма Андіївська – людина світу і світ відкритий їй. На відміну від деяких митців, що називають себе емігрантами, ніколи не відчувалася такою, навіть слова цього немає в її лексиконі. Досвід еміграції, відчуття розірваності між культурами, мовами, батьківщинами – не про неї. «У мене весь світ український...»¹⁴ – щиро зізнається мисткиня. «Бути самій собі ціллю», радше цей девіз Ольги Кобилянської відповідає її характеру й життєвому кредо. Її стійкість і цільність поза кордонами, розривами, ностальгійними рефлексіями. «На це в мене немає часу»¹⁵ – зауважує відверто й щиро. «Нестерпна легкість буття» – в характері, що гартувався змалку. Боялася висоти – нарівні з хлопцями лазила по деревах, приковували до ліжка хвороби – навчалася екстерном, виховували «на росіянку» – стала свідомою україночкою. Хвороби, що їй довелося перейти, здається, звичайній людині не під силу, та тільки не для неї. Жити усім смертям назло, бачити «вихід й там, де виходу нема»¹⁶ – це кредо Емми Андіївської, бо «тільки дух – і кладку, і мету...». Неймовірна сила духу – в нашому розумінні, в її – цілком звична справа. Рецепт простий – менше жалійте себе, інших жалійте і, звісно ж, не давайте себе уявляти, будьте вільними, бо «провидіння, чи Господь Бог дарує кожній людині незміренні сили»¹⁷, а вже від кожного залежить, як ними розпорядитися. Головне – це самоорганізація, до якої привчила себе з дитинства попри те, що жила «як Будда в палаці», адже «мама була щаслива просто від того, що живу»¹⁸. Дуже сувора до себе, рано зрозуміла: «мушу сама собі прищепити дисципліну»¹⁹.

¹³ Ibidem, 19.04.2014.

¹⁴ Ibidem, 4.01.2015.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, 2.03.2016.

¹⁸ Ibidem, 10.08.2014.

¹⁹ Ibidem.

Відтак, не давала послаблень ані в чому. Відмовившись від жіночої гімназії, навчалася у німецькій чоловічій.

Наприкінці 1949 року родина переїхала до Мюнхена, де Емма Андієвська закінчила в 1957 році Український вільний університет за спеціальностями філософія та філологія. Незабаром переїхала до Нью-Йорка й там, у 1959 році одружилася з літературним критиком, есеїстом і письменником Іваном Кошелівцем, з яким прожила довге життя, аж до смерті чоловіка. На початку шістдесятих подружжя повернулося до Німеччини й поселилося у Мюнхені. Багато подорожували по Франції, Італії, Іспанії, інших країнах світу. В 1992 році Емма Андієвська вперше після довгої розлуки відвідала Україну, а на початку 2000-их декілька разів побувала на своїй малій батьківщині – Донеччині. Нині живе у Мюнхені, інтенсивно працює над новими творами.

Перша її збірка – «Поезії» (1951) мала гучний успіх. А ще раніше, в сорокових, один із критиків оригінально зарахував молоду авторку до сонму класиків, зауваживши: «Дуже похвально, вона вже мертва»²⁰. Часто письменницю приписують до «Нью-Йоркської групи», з чим вона категорично не погоджується, наполегливо роз'яснюючи:

Я ніколи не була «Нью-Йоркською групою». Я жодною групою в своєму житті не була, бовже розповідала, що заки я приїхала до Нью-Йорку і познайомилася з кількома хлопчиками, які пізніше стали «Нью-Йоркською групою», то вже мала видану книжечку тоненьку, але про неї писав Державин, що мені соромно зачитувати, так гарно він сказав.

...Я мала багато в своєму доробку, а хлопці тільки починали щось там робити. Звичайно, коли вони мені запропонували друкуватися десь там у своїх виданнях, то я друкувалася, як і Барка друкувався. Геніальний Василь Барка! Але його не посміли зарахувати «Нью-Йоркською групою», а мене вирішили: ага, я там кількох знаю особисто, то я вже «Нью-Йоркська

²⁰ М. Hnatiuk, *Spasove yabluko Emmy Andiiievskoi. AD FONTES! Iz vystupu Emmy Andiiievskoi pered studentamy Instytutu filolohii 19 kvitnia 2010 r.*, Svi-y-tanok, Kyiv 2011, s. 189.

група». Я ніколи спільних декларацій не підписувала, я ніколи не вважала те за добре, що вони вважали²¹.

Як зауважила далі:

Цю назву придумав Іван Максимович Кошелівець. Але він ніколи не асоціював мене з «Нью-Йоркською групою», бо він ніколи б не вчинив наді мною такої наруги. Ні Ю. Тарнавський, ні Б. Бойчук не мали жодної книжки, коли я вже їх мала. У 21 рік у мене були «Герострати», але коли бракувало коштів, я інколи друкувалася в якихось спільних виданнях. У «Нью-Йоркської групи» ніколи не було статуту, хлопчики не вміли навіть формулювати, погано знали українську мову. Іван Максимович бачив графоманство й відкрито говорив їм про це. Єдина грамотна там і дуже талановита – Женя Васильківська, але її кар'єра скінчилася як тільки вона вийшла заміж. Багато її віршів присвячено мені. Та ж сама історія з Патрицією Килиною, коли та вийшла заміж за Тарнавського...²²

Невписуваність у різні групи та «сюр-и» оригінально стверджується в метатексті письменниці, де досить виразно окреслено її творчі та світоглядні засади. Постулюючи китайську мудрість про поезію як вивершення духа, зізнається: «Я живу в поезії. Для мене життя – поезія, тому я живу. Найбільше буття людське – поезія»²³. На відміну від прози, означеної як «ходіння», поезію характеризує як «плигання, неопалиму купину, де треба перескакувати»²⁴. Постійно наголошує: «дуже важливо висловити точно, щоточніше. Не вишукано формулювати, а точно – як скальпувати»²⁵. Аналізуючи процес письма, специфіку творчої лабораторії, зізнається: «Пишу дуже пришвидшено. Я хочу встигнути... А поки я можу, хочу дати заряд енергії. Кожне твориво повинно мати дуже потужний заряд енергії»²⁶. Ця думка суголосна теорії мисткині про енергетичну трубу,

²¹ Ibidem, s. 189–190.

²² E. Andriievska *Z telefonnoi rozmovy...*, 9.01.2015.

²³ Ibidem, 15.11.2015.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, 8.05.2016.

в якій найнижчий рівень – секс, а найвищий – дух. Оскільки «людина програмувальна – вона виробляє сама себе»²⁷, енергія ж безлика сама по собі. Особливого значення в цьому енергетичному полі надає чину духу. Він пронизує усю творчість письменниці й постає своєрідним смисловим ключем, афористично оприявнюючись у сонетах: «Та дух – омфал, єдиний – із бусоль», «Заки – знов – Дух...», «Бацяля – Духа – й в пеклі – сновига», «Духа – каганець...», «Та дух – вітрила – й в пеклі – напина», «Лиш дух...», «Ще раз – про дух», «Сміється – дух», «Й кожний – Геракл, як – дух – його стопу», «Знов – краплю – дух», «Зір, – як зернина Духа – пророста», «Дух, що – буття – вітрила – надима», «Та дух – на всіх відтинках – путівник», «Дух – свою – стопу...», «А дух – і серед багон – свій фарватер»²⁸. Дух дає невичерпальну енергію й насагу жити і творити, лишатися собою у найскладніших випробуваннях долі. Неймовірно життя Емми Андієвської можна метафорично означити назвою ювілейної збірки «Маратонський біг» (2016), про яку говорить:

це – моя біографія. Я прихапцем, прихапцем все життя. Мені ніхто не давав зосереджуватися. Я не мала часу на самовтілення... Я все життя на бігу. Я писала під час маратонського бігу²⁹.

Й справді, в неї ніколи не було часу для себе. Більш як тридцятилітня відповідальна, виснажлива праця в «живому» ефірі на радіо «Свобода», все було розписано по хвилинах. Після роботи – зразкова дружина, багато ідей якої, до речі, втілено у книгах Івана Кошелівця, серед яких: «Розмови в дорозі до себе. Фрагменти спогадів та інше» (Мюнхен, 1985; Київ, 1994), «Жанна д'Арк: Літературна біографія» (Київ, 1997) та ін.

Емму Андієвську називають громадянкою Всесвіту, та як влучно зауважив один із критиків: «Всесвіт цей, без сумніву,

²⁷ Ibidem.

²⁸ E. Andiiivska, *Maratonskyi bih: sonety*, pisliamova I. Astapenka, Liutasprava, Kyiv 2016, s. 291–297.

²⁹ E. Andiiivska, *Z telefonnoi rozmovy...*, 26.07.2015.

український». Її творчість настільки оригінальна, що не вписується в жодні канони. За малярський талант її величали першим українським сюрреалістом, «українським Далі», сучасною «Пікассо у спідниці». Надреальне, інтуїтивне письмо і живопис Андієвської органічно синтезують в собі європейський досвід та українську органіку. Проте говорити про сюрреалізм мисткині можна з великою долею умовностей. На це, як і на будь-яке інше явище, в неї свій погляд:

У п'ятдесят п'ятому вийшли мої «Подорожі» – перші шістнадцять новелет, такі трошки сюр- і не сюр-, бо сюрреалізм Емми Андієвської трошки інакший, ніж загальний. Це насамперед ідеться про не автоматизм, а треба виписати речення так, щоб воно було речення без тельбухів...³⁰

За точним спостереженням Богдан Бойчука:

Андієвська не є ані авангардистом, ні експериментатором. Її, радше, полонить вивершування всіх аспектів поетики [...], а її інструментарієм є мова, на якому вона грає з феноменальною віртуозністю³¹.

Цю особливість застеріг і відомий учений Іван Фізер, який наголосив: «поезію Андієвської творить її мова»³².

Найбільшою пристрастю письменниці в літературній творчості є сонет, яких у неї вже кільканадцять книжок. Вишукана сонічна інструментація, унікальна метафорика, парадоксальна сполучуваність протилежностей витворюють настільки самобутнє, неповторне явище, що сьогодні варто говорити про особливий різновид цього жанру – сонет Андієвської, за її власним

³⁰ М. Hnatiuk, op. cit., s. 189.

³¹ B. Boichuk, *Fantasmahorychnyi portret Emmy Andiiievskoi*, «Slovo i chas», nr 1, 2000, s. 87.

³² I. Fizer, *Emma Andiiievskia (1931)*, [w:] *Poza tradytsii: Antolohiia ukrainskoi modernoi poezii v diiaspori*, red. B. Boychuk, I.R. Makaryk, D.H. Struk, J. Fizer, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Ukrainian Studies and Research Endowments, University of Ottawa, «Smoloskyp», Kyiv–Toronto–Edmonton–Ottava 1993, s. 171.

Очевидно, тому поезія Емми Андіївської не підлягає наслідуванню, для якого потрібно мислити настільки ж неординарно, мати такі ж глибокі знання. Слово для поетеси – багатофункціональний код, який у структурі вірша – самостійно та в сполучі з іншими кодами, зумовлює його поліфонічність і полісемічність. Важливим є «“багатовимірність” слова, спромога слова організувати синкретичний, поліфункціональний контекст» (Анатолій Мойсієнко). Як стверджує молодий дослідник творчості Емми Андіївської Ігор Астапенко:

Сюр-несюрреалістичне письмо поетеси, яке пов'язане з потоком свідомості, вимагає відповідного потоку мови. Кожне наступне слово є несподіваним, бо витікає зі сфери ірраціонального, емотивного, що своєрідно комп'ютероване розумом, оскільки за її твердженням: «мозок повинен постійно працювати як комп'ютер, накопичувати необхідну інформацію, адже людині, митцеві ніколи не відомо що саме й коли знадобиться. Просто воно повинно бути, а якщо знадобиться – мимоволі дістати з глибин своєї пам'яті». Неповторність лексики поетичного деміурга-Андіївської – в «очудненні» українських слів і поверненні прапервісної семантики мови. Із ресурсів своєї пам'яті, підсвідомого поетеса явила стільки невідомих сучасним українцям слів, що доводиться дошукувати етимологічні сутності або вбачати «чисті ідеї» згадуваних речей³⁷.

Не менш оригінальною у мовній площині є синтаксична структура тексту Емми Андіївської. Часте використання тире своєрідно стимулює до співтворчості читача, спонукає домислювати те, що закладено автором у задумі й продукувати власну варіативність тексту з новими модусами пізнання, осмислення, асоціацій. Дешифрування її мистецьких кодів базується на інтуїції, інтелектуальній співпраці читача/глядача з автором. Магнетизм творчості настільки великий, що ця колосальна позитивна енергія безперешкодно передається іншим як при особистому спілкуванні, так і на відстані. Такий стиль життя виробляє й особливу дисципліну думки, де кожне слово – на вагу

³⁷ I. Astapenko, *Arkheolohiia poetychnoho tekstu Emmy Andiiivskoi*, Lambert Academic Publishing, Saarbruken 2017, s. 21.

золота. Подивовуючись титанічній працездатності неперевершеної Емми Андієвської при тих проблемах зі здоров'ям, про які воліє не говорити, з нетерпінням чекаємо її нових книг і картин, щоб разом піднятися на вершини, на яких іще не бували.

References

- Andiievska E., *Maratonskyi bih: sonety*, pisliamova I. Astapenka, Liutasprava, Kyiv 2016.
- Andiievska E., *Z telefonnykh rozmov iz Myroslavoiu Hnatiuk*, 4.01, 26.01, 20.02, 29.03, 19.04, 29.06, 10.08, 3.10, 16.12. – 2014 r.; 9.01, 14.02, 8.03, 26.04, 18.05, 7.06, 26.07, 7.08, 12.09, 26.10, 15.11. – 2015 r.; 11.01, 16.02, 2.03, 21.04, 8.05, 20.07. – 2016 r.; 11.06, 8.09, 23.10. – 2017 r.
- Astapenko I.A., *Arkheolohiia poetychnoho tekstu Emmy Andiievskoi*, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken 2017.
- Berdiaev N.A., *Samopoznanye: Opyt fylosofskoi avtobyohrafyy*, «DEM», Moskva–Sankt-Peterburh 1990.
- Boichuk B., *Fantasmahorychnyi portret Emmy Andiievskoi*, «Slovo i chas», nr 1, 2000, s. 87–89.
- Fizer I., *Emma Andiievska (1931)*, [w:] *Poza tradytsii: Antolohiia ukrainskoi modernoi poezii v diiaspori*, red. B. Boychuk, I.R. Makaryk, D.H. Struk, J. Fizer, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Ukrainian Studies and Research Endowments, University of Ottawa, «Smoloskyp», Kyiv–Toronto–Edmonton–Ottava 1993, s. 170–172.
- Hnatiuk M., *Spasove yabluko Emmy Andiievskoi. AD FONTES! Iz vystupu Emmy Andiievskoi pered studentamy Instytutu filolohii 19 kvitnia 2010 r.*, Svi-y-tanok, Kyiv 2011, s. 181–198.
- Moisiienko A., *Napruha, shcho spryimaietsia yak styl*, [w:] *Zhinka yak tekst*, red. L. Taran, «Fakt», Kyiv 2002, s. 40–49.
- Rais E., *Poeziia Emmy Andiievskoi*, «Suchasnist», № 2(26), 1963, s. 43–51.
- Ruus Y.P., *Kontekst, autentychnost, referentsyalnost, refleksyvnost: nazad, k osnovam avtobyohrafyy*, [w:] *Byohrafycheskyi metod v yzuchenyy postsotsyalystycheskykh obshchestv*, red. V. Voronkova, Ye. Zdravomyslovoy, Sankt-Peterburh University, Sankt-Peterburh 1997, s. 3–49.
- Taran L., *Emmma Andiieieieieievskia*, [w:] *Zhinka yak tekst*, red. L. Taran, «Fakt», Kyiv 2002, s. 11–13.
- N. Rybakov, *Byohrafyy y ykh yzuchenye*, «Nauka», Moskva 1920.